

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2022. № 9.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.9.21>

УДК 330.1+316 (477)

Г. О. Краєвська,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу проблем формування соціального капіталу, Інститут демографії та соціальних досліджень ім.

М.В. Птухи НАН України, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-8855>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСНОВНИХ ФОРМ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

H. Kraievska,

PhD in Economics, Senior Research Fellow of the Department of Studying Issues of Social Capital Formation, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT TRENDS OF THE MAIN FORMS OF SOCIAL CAPITAL IN UKRAINE

В статті удосконалено класифікацію основних форм соціального капіталу за напрямками, інструментами, що використовуються для досягнення цілей, структурою взаємодії, якістю відносин та спільністю цінностей і норм поведінки. Здійснено аналіз динаміки базових характеристик основних форм соціального капіталу в Україні, який дав змогу виявити існування різноспрямованих тенденцій у цій сфері та наявність як сприятливих передумов для подальшого накопичення соціального капіталу так і суттєвих обмежень, що існують в умовах швидких змін в моделях економічної поведінки та соціальних практиках. Особливу увагу приділено аналізу динаміки довіри та цінностей зміцнення яких є необхідною умовою прискорення соціальної капіталізації та її

конвертації у відкриті продуктивні форми задля суспільного консенсусу, соціального розвитку та економічного зростання.

The article improves the classification of the main forms of social capital by directions, tools used to achieve goals, the structure of interaction, the quality of relations, and the commonality of values and norms of behavior. Isolating the form as a method of organization makes it possible to analyze in more detail the peculiarities of the development of social capital, and to find out the reasons for its limitations and trends in its formation. The analysis was carried out taking into account the crisis phenomena in the economy and the social sphere, which determine the instability of horizontal relationships and interdependencies, which most affect the formation of social capital, as well as the involvement of a wider range of active subjects in productive social interaction in various spheres of social life. Although the forms of social capital are positioned as fundamentally different, their existence allows mutual penetration and connection. Such a feature determines a significant potential in the context of effective regulation of social dynamics and social processes in order to achieve a balance of socioeconomic interests and respond to various social challenges. An analysis of the dynamics of the basic characteristics of the main forms of social capital in Ukraine was carried out, which made it possible to reveal the existence of multidirectional trends in this area and the presence of both favorable prerequisites for the further accumulation of social capital and significant limitations that exist in the conditions of rapid changes in models of economic behavior and social practices. The main limitations to the development of productive social capital are the weakening of the importance of constructive values and the diminution of economic activity. At the same time, the positive dynamics of the spread of horizontal forms of social capital and the use of information technologies to strengthen vertical social capital were revealed. Special attention is paid to the analysis of the dynamics of trust and values, the strengthening of which is a necessary condition for the acceleration of social capitalization and its conversion into open productive forms for the sake of social consensus, social development, and economic growth.

Ключові слова: соціальний капітал, тенденції, взаємозв'язки, довіра, цінності.

Keywords: social capital, trends, relationships, trust, values.

Постановка проблеми. Соціальний капітал не лише сприяє накопиченню ресурсів та їх безперервному відтворенню, але й формує перспективні можливості для зміцнення плідної взаємодії для всіх суб'єктів економічної системи. Його накопичення активно впливає на рівень економічної і соціальної інклюзивності суспільства, зменшення конфліктності, розширення можливостей розв'язання сучасних проблем соціального розвитку та економічного зростання. Водночас кризові явища в економіці та соціальній сфері, обумовлюють нестабільність горизонтальних взаємозв'язків і взаємозалежностей, які найбільш впливають на формування соціального капіталу.

Потреба в прискоренні вирішення суспільно значущих проблем обумовила активний розвиток в країні волонтерського руху як різновиду благодійної діяльності. Спостерігається також залучення до продуктивної соціальної взаємодії у різних сферах суспільного буття ширшого кола активних суб'єктів. Все це супроводжується змінами в моделях економічної поведінки та соціальних практиках. Аналіз цих процесів через призму сутнісних характеристик та виявлення тенденцій розвитку соціального капіталу набуває в таких умовах значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних засад розвитку соціального капіталу присвятили свої праці такі зарубіжні вчені П. Бурдьє, Дж. Коулман, Р. Патнем, Ф. Фукуяма, М. Олсон, А. Портес, Н. Лін, Р. Берт, М. Вулкок, М. Пелдем, Е. Остром, Р. Роуз. Ґрунтовні монографічні дослідження щодо розвитку соціального капіталу в Україні останніх років провели Батюк А.А. [1], Галушка З.І., Нефус І.І. [2], Семикіна М.В. [3], та Шаповал Т.В. [4]. Механізми конвертації різних форм соціального капіталу досліджували Бойко М.М., Грішнова О.А., Заяць Т.А., Жаховська В.Л., Лазаренко І.С. Детальні дослідження окремих форм соціального капіталу присвятили свої праці Мельничук Т.В., Грушко О.І., Цибульська Е.І., Алейнікова У.С., Степанова О.В.

Попри значні наукові здобутки потребує дослідження специфіка процесу диференціації основних форм соціального капіталу у зв'язку з необхідністю прискорення соціальної капіталізації та її конвертації у відкриті продуктивні форми задля соціального розвитку та економічного зростання. Удосконалення класифікації форм соціального капіталу потрібне для комплексного розуміння специфіки прояву його основних сутнісних характеристик, врахування специфіки взаємозв'язків та взаємозалежностей його основних складових та виявлення сучасних тенденцій розвитку цих форм в Україні в умовах суспільно-політичної та соціально-економічної нестабільності.

Метою статті є удосконалити класифікацію форм соціального капіталу та виявити основні тенденції їх розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З філософської точки зору форма – це спосіб організації та існування предмету, процесу, явища. Ми виокремлюємо такі форми соціального капіталу (рис. 1): векторний, який поділяється на позитивний та негативний, структурний, який поділяється на горизонтальний та вертикальний, а також когнітивний та реляційний. Горизонтальний структурний капітал поділяється на об'єднуючий (bonding) утворений в мережах взаємозв'язків в групі, сполучаючий (bridging) виражений у взаємозв'язках різних груп, які формують взаємини орієнтовані на досягнення спільних цілей спільноти чи суспільства. Вертикальний соціальний капітал або зв'язуючий (linking) поєднує людей або групи з різним соціальним статусом та владними повноваженнями. Реляційний соціальний капітал проявляється у якості відносин, які базуються на довірі, зобов'язаннях, очікуваннях та репутації. Когнітивний соціальний капітал формується на основі розуміння спільних цінностей, які сприяють встановленню відповідних соціальних норм, що сприяють солідарності та формуванню зразків прийнятної для групи поведінки.

За інструментами, що використовуються для досягнення цілей функціонування соціальних мереж, можна виокремити такі форми, як

контактний та цифровий соціальний капітал. Контактна форма соціального капіталу проявляється через безпосереднє спілкування. А також створення довготривалих відносин, які дозволяють зберегти матеріальний або символічний прибуток та накопичувати репутацію, що дозволяє отримувати певні кредити в групі. Цифрова ж форма проявляється через опосередковане спілкування засобами електронного зв'язку та інформаційними технологіями. Це впливає на глибину, якість, тривалість та міцність взаємозв'язків. Разом з тим сприяє підвищенню рівня міжкомунікаційної мобільності та гнучкості, знімаючи обмеження, пов'язані з місцем фізичного перебування.

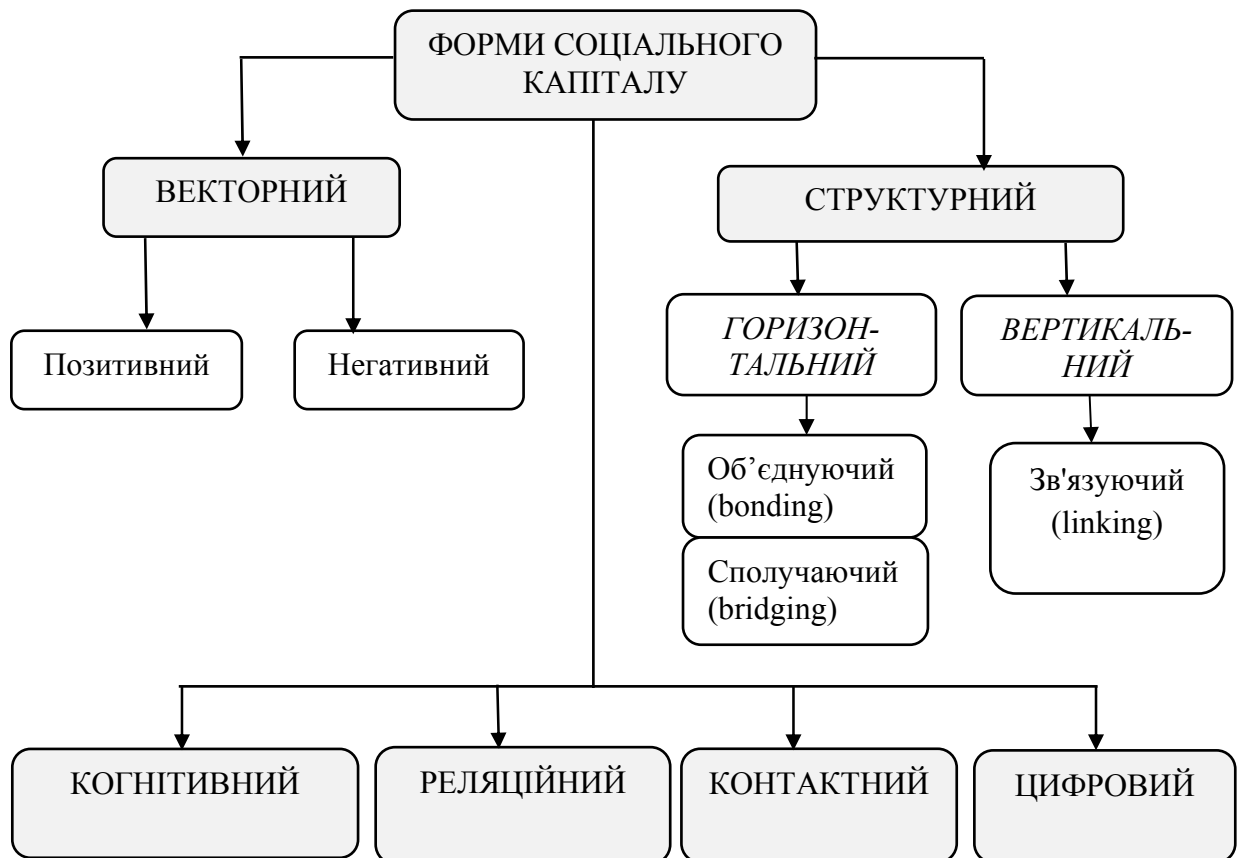

Рис. 1. Форми соціального капіталу

Джерело: розроблено автором

Цифрова форма соціального капіталу функціонує у відкритому інформаційному суспільстві за якого не обов'язково потрібно бути членом

групи. Достатньо мати знайомства завдяки яким можна отримати інформацію. Важливість останньої в сучасних умовах є високою та суттєво впливає на отримання як матеріальної так і нематеріальної вигоди. Тобто з'являється такий повноцінний спосіб створення соціального капіталу, який передбачає значно скоротити роботу по забезпеченню соціальних обмінів для підкріплення зв'язків.

Особливістю взаємин при яких накопичується соціальний капітал є їх нерегламентований характер. За вектором функціонування соціальних мереж можна виокремити позитивну та негативну форму соціального капіталу. Іншими назвами яких є продуктивна та непродуктивна або конструктивна і деструктивна форми, що по суті є тим самим. Позитивний соціальний капітал утворюється з метою створення економічних благ для задоволення індивідуальних чи суспільних потреб. Зростання добробуту особи не може перешкоджати зростанню суспільного добробуту. Більше того, загальний добробут розглядається як необхідна запорука добробуту індивідуального. Тому важлива дієва система цінностей, щоб соціальний капітал не став негативним. Щоб рівень цінностей та характер норми, не допускав дій спрямованих на отримання вигоди через здійснення не законних дій. А володіння реальними та символічними ресурсами не було спрямоване на отримання неправомірної вигоди чи вигоди, що суперечить інтересам інших індивідів або груп.

Аналіз динаміки окремих показників (кількість організованих злочинних груп, кількість зареєстрованих корупційних порушень та питома вага неформально зайнятого від всього зайнятого населення), які відображають стан розвитку негативного капіталу в Україні (рис. 2) свідчить, що відбулось скорочення кількості неформально зайнятих із 24,3 % у 2015 р. до 20,5 % у 2020 роках. Цьому сприяла активна державна політика виведення зайнятості із тіні. Однак, незважаючи на позитивну динаміку її питома вага залишається достатньо високою. Разом з тим зросла кількість викритих організованих злочинних груп, які використовують накопичений соціальний

капітал на шкоду суспільству. Їх кількість зросла за досліджуваний період більш ніж в 2,5 рази.

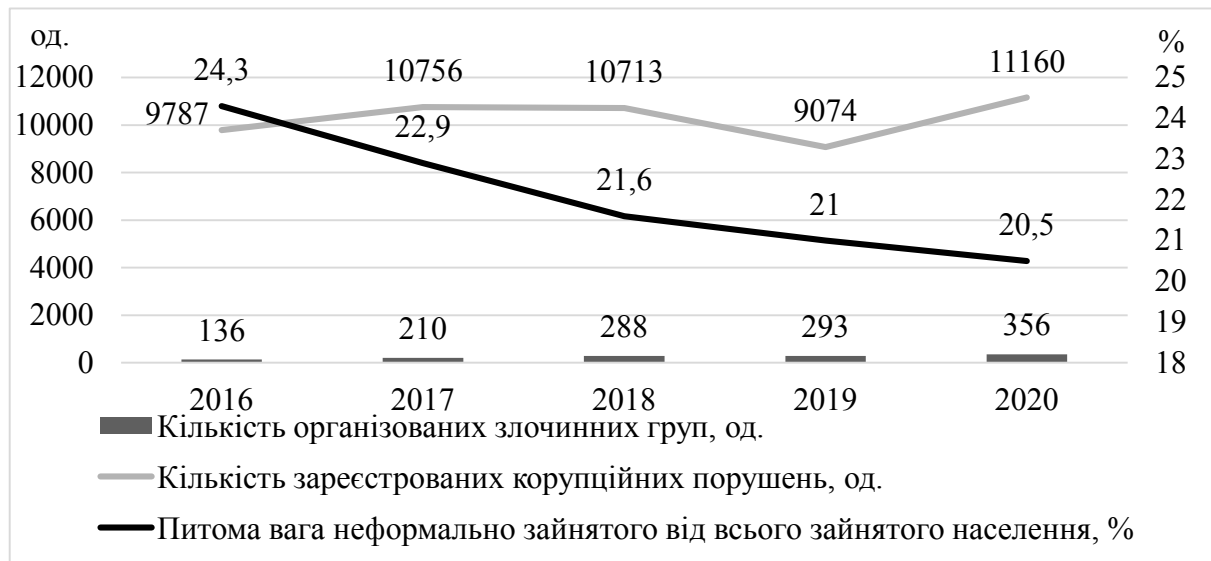

Рис. 2. Динаміка окремих показників негативного соціального капіталу в Україні, 2016 – 2020 рр.

Джерело: побудовано за даними Офісу Генерального Прокурора України та Державної служби статистики України

Так само зросла й кількість зареєстрованих корупційних порушень (привласнення або розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди та зловживання впливом службовою особою, зловживання владою та службовим становищем) із 9 787 у 2015 до 11 160 або на 14 % у 2020 р. Ці дані свідчать про зростання негативного соціального капіталу за 2015 – 2020 рр. Однак до їх оцінки слід ставитись із обережністю оскільки вони значною мірою залежать від ефективності роботи правоохоронної системи, яка передбачає викриття організованих злочинних груп та корупційних правопорушень. Однозначно можна говорити про тенденцію до зростання негативного соціального капіталу в динаміці.

Структурний капітал відображає конфігурацію, ієрархію та інтенсивність взаємозв'язків. Зв'язуюча (linking) форма соціального капіталу розглядається дослідниками [5; 6] як взаємодія між державними інституціями та спільнотами. Громадянська активність та кількість об'єднань є

показниками розвитку цієї форми соціального капіталу [7, с.10]. Наявність такого капіталу зменшує соціальну напругу через існування каналів зворотного зв'язку, поінформованості населення у процесах розвитку в тому числі і шляхом участі в них як активних суб'єктів так і через здійснення контролю. Взаємодія у цій формі дає змогу узгодити інтереси влади і зацікавлених груп.

Вертикальна форма соціального капіталу характеризується слабкими зв'язками, проте вони закріплюють контакти осіб, що займають високі посади в організаціях чи соціальних інститутах та спроможні контролювати їх ресурси, з особами, які не займають високих статусних позицій. Нерівність учасників мережі взаємодії виражена у вигляді посадових статусів, положення в політичній та майновій ієрархії; вона відображена в системі соціальної стратифікації. Оскільки в цій формі соціального капіталу одна із сторін має владні повноваження, то примус і домінування є супровідними процесами у його створенні та обумовлюють переміщення ресурсів від інститутів, організацій та осіб, що займають провідні позиції, до осіб, розташованих нижче в системі соціальної ієрархії. Вигодою у цій системі взаємовідносин для осіб з високим статусом є визнання, авторитет та вплив на учасників взаємодії.

Інструменти електронної демократії ("Е-звернення", "Е-петиція", "Е-консультація", "Бюджет участі (громадський бюджет)") сприяють накопиченню вертикальної форми соціального капіталу через встановлення взаємозв'язків між органами державної влади та місцевого самоврядування із громадянами. Встановлення взаємозв'язків через ці інструменти здійснюються шляхом залучення громадян до управління та розвитку, отримання зворотного зв'язку через оцінку діяльності управлінських структур, формування контактів та узгодження інтересів через звернення та петиції.

Аналіз використання органами державної влади та місцевого самоврядування інструментів електронної демократії (рис. 3) свідчить, що

існують сприятливі технічні умови для застосування цих інструментів: 94,6 % всіх закладів та установ мали доступ до мережі Інтернет. Найгірший доступ мали органи судової системи лише 83,8 %. Однак питома вага тих організацій та установ, які використовують інструменти електронної демократії суттєво відрізняється. Зокрема за найнижчого забезпечення доступу до мережі Інтернет органи судової системи найактивніше застосовують вищезазначений інструмент: 83,9 % всіх установ. На відміну від органів судової системи органи державної влади та місцевого самоврядування використовують інструменти електронної демократії у 26,1 та 18,6 % закладів і установ відповідно. Державні організації застосовують цей інструмент лише у 7,2 % установ та закладів, що свідчить про високий потенціал для його застосування в перспективі. Електронні інструменти мають низку переваг через свою прозорість, доступність та швидкість застосування.

Слід зазначити, що до вертикальних форм накопичення соціального капіталу належать політичні партії та профспілки. Вони займаються представництвом політичних та трудових інтересів громадян на вищих щаблях управління. За 2015 – 2020 рр. кількість політичних партій скоротилась на 1,4 %. Разом з тим їх абсолютна кількість є дуже високою. У 2020 році в Україні було 15 322 політичні партії. Наявність такої великої кількості політичних партій не означає їх активну участь у формуванні вертикальних форм соціального капіталу. Так експерти зазначають головні проблеми, які цьому заважають: залежність партій від фінансово-промислових груп, недемократичність механізмів ухвалення рішень всередині партій, слабкість попиту і пропозиції раціональної політики, участь у політиці «технічних» партій [8, с. 3]. Останні не проводять реальної діяльності, а перепродуються або фінансуються для участі у виборах з метою отримання квот у виборчих комісіях, що сприяє корупції в діяльності виборчої комісії та формуванню недовіри до політичних партій загалом. Вертикальний характер організації взаємодії також мають профспілки. Їх

кількість за 2015 – 2020 рр. зросла на 8,3 %, що свідчить про відцентрові тенденції їх розвитку. Профспілки є дієвим інструментом представництва інтересів працюючих осіб. Однак зростання їх кількості ще не свідчить про ефективність та охоплення представництва інтересів.

Рис. 3. Органи державної влади та місцевого самоврядування, що надають можливість використання інструментів електронної демократії, 2020 р.

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

Горизонтальні форми розвитку соціального капіталу представлені кооперативами, кредитними спілками, організації співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), органів самоорганізації населення (ОСН), релігійними та благодійними організаціями (рис. 4). В динаміці за 2015 – 2020 рр. лише кількість кредитних спілок скоротилась на 2,7 %. Водночас майже в два рази зросла кількість ОСББ, на 14,2 % зросла кількість ОСН, хоча в абсолютному вимірі 2020 р. їх було лише 1614 і в цього виду співпраці є значний потенціал для розвитку. На 9,8 % зросла кількість кооперативів. Зростання на чверть благодійних організацій обумовлено

появою нових вразливих категорій громадян та зростання їх кількості у зв'язку із війною.

Реляційний соціальний капітал формується в результаті задоволення соціальних потреб індивіда. Зокрема потреб у комунікації, визнанні, повазі. Він відображає якість взаємозв'язків; довіру, взаємність, дружбу, зобов'язання та репутацію. Довіра розглядається дослідниками як оптимістичне очікування або впевненість в поведінці іншого [9]. В будь-якому випадку довіра виникає в результаті володіння певним досвідом або інформацією про індивіда або групу. Характер досвіду щодо регулярної взаємодії, яка підтверджує надійність суб'єкта взаємодії обумовлює персоніфіковану довіру, а узагальнені знання про спільноту або її окремих членів, отримані з надійних джерел обумовлюють генералізовану довіру.

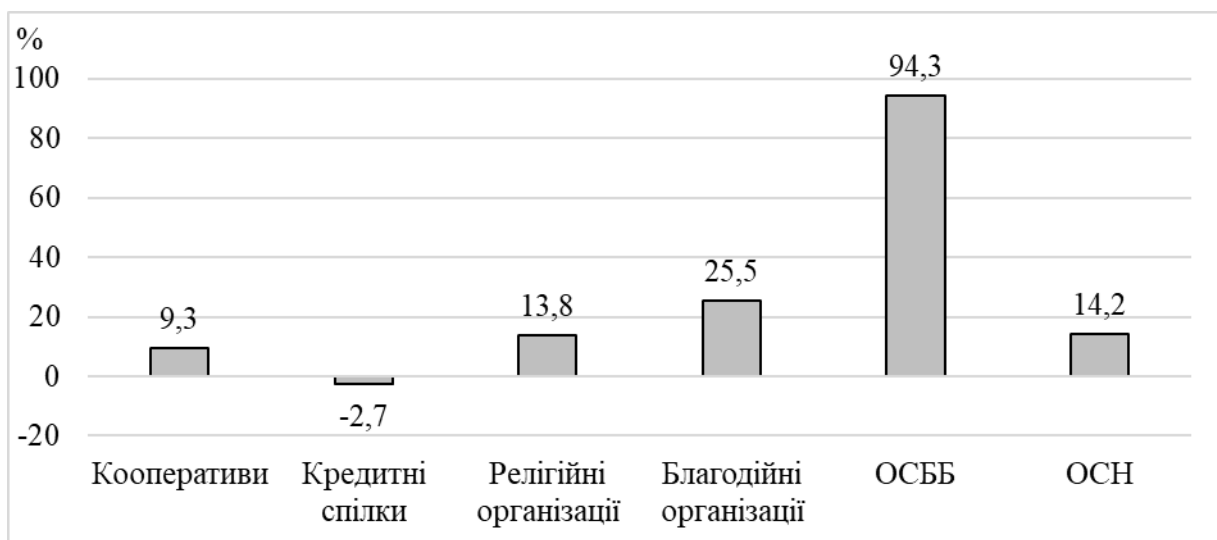

Рис. 4. Динаміка горизонтальних форм розвитку соціального капіталу, 2015 – 2020 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Порівняльний аналіз рівня довіри в Україні та країн сусідах, які входять до складу ЄС свідчить, що в Україні зафіксована найвища питома вага респондентів, які зазначили, що більшості людей можна довіряти (30,1 %). Близькою до України щодо оцінки довіри до більшості людей є Угорщина 27,2 % (рис. 5). Найнижчий цей показник в Румунії лише 12,1 %.

Слід зазначити, що на опитування населення впливає специфіка сприйняття та розуміння питання чим може пояснюватись загальний високий рівень довіри в Україні по відношенню до інших країн з якими здійснюється порівняння. Доброзичливість та відкритість українців є національною рисою, що може впливати на розуміння сутності самого питання. Підтвердженням цього є дані рівня оцінки довіри за групами (рис. 6).

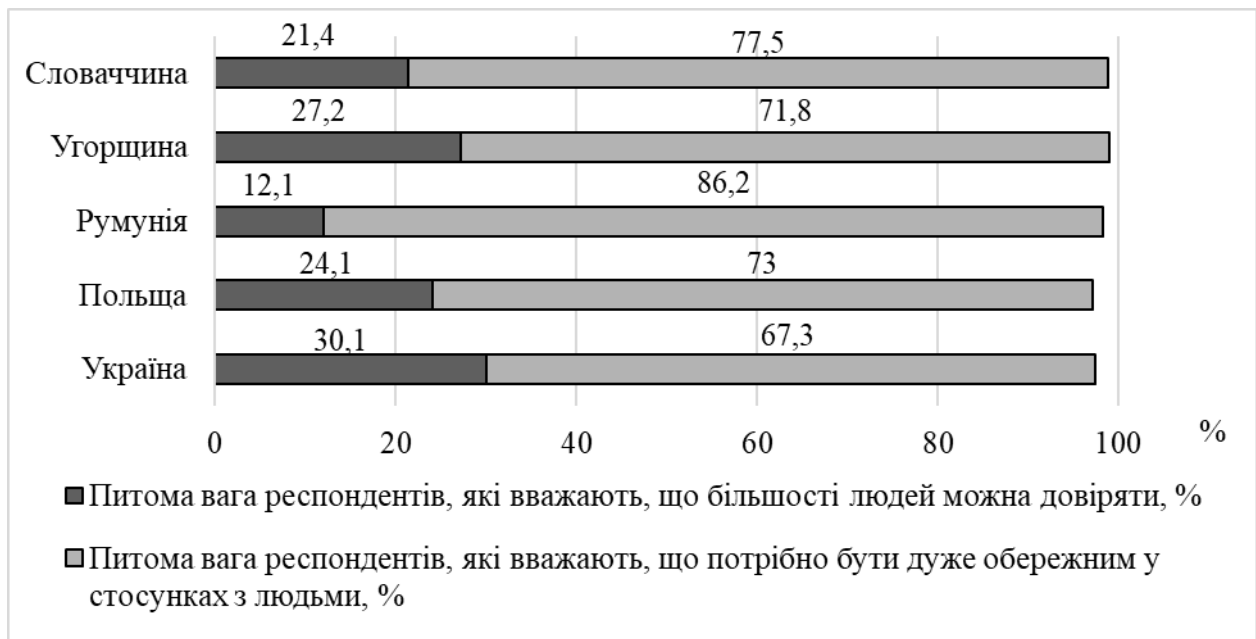

Рис. 5. Рівень довіри в Україні та сусідніх країнах, які є членами ЄС, 2020 р.

Джерело: [10, с. 54.]

Так за високого рівня загальної довіри більша деталізація питання свідчить, що лише 14,2 % осіб повністю довіряють сусідам, 11,4 % людям, з якими особисто знайомі та 3,4 % людям, яких бачать вперше. Тобто конкретизація питання свідчить, що рівень довіри за групами в Україні є майже в два рази нижчим. За показниками загальної довіри подібна ситуація в Польщі, де є суттєва різниця між рівнем загальної довіри та рівнем довіри в розрізі груп. Водночас рівень загальної довіри в Угорщині, Словаччині та Румунії близький до більш конкретизованої оцінки довіри до груп знайомства та сусідства. Для оцінки взято крайнє твердження повністю

довіряю за наявності варіанта деякою мірою довіряю, оскільки в питаннях довіри важлива впевненість в своїх оцінках.

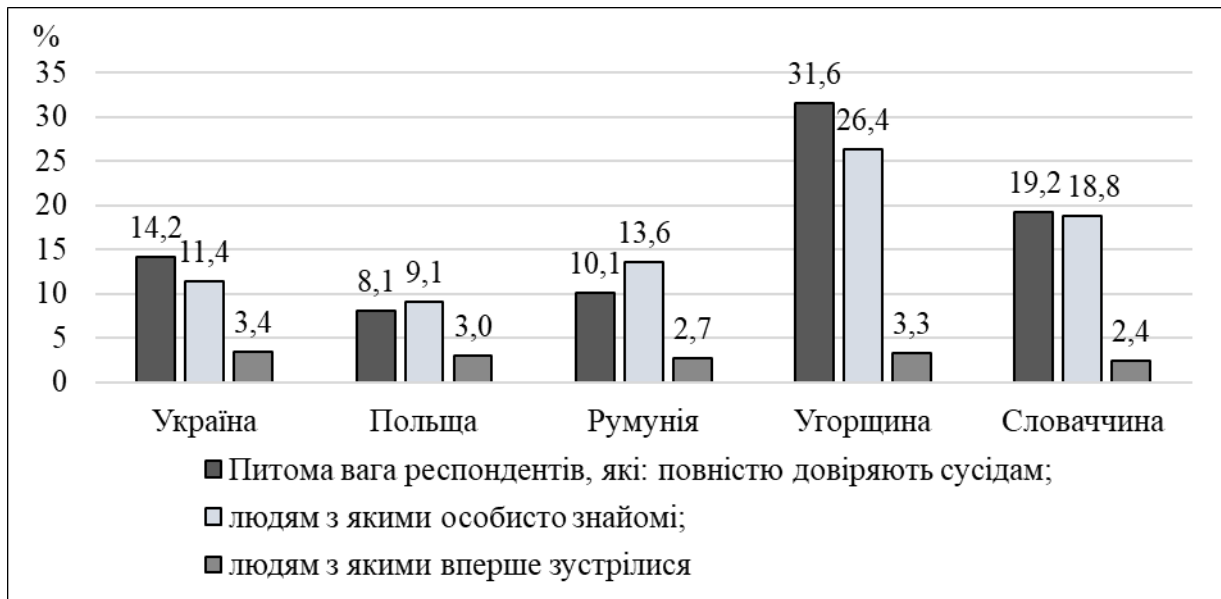

Рис. 6. Рівень довіри за групами в Україні та сусідніх країнах, які є членами ЄС, 2020 р.

Джерело: [10, с. 56 – 58].

Передує накопиченню довіри діяльність, яка відповідає певному рівню цінностей, морально-етичних норм і принципів. В цьому є взаємозв'язок між реляційною та когнітивною формою соціального капіталу. Когнітивний соціальний капітал передбачає спільні смисли, цінності, бачення, що зменшує витрати на управління. З рис. 7 видно, що головною цінністю для України та сусідніх країн, які входять до складу ЄС є сім'я. В Україні її цінність є найвищою 93,3 %. Однак значення друзів є значно меншим. Лише 34 % респондентів це зазначили, що є найнижчим серед країн, які досліджуються. Такий стан речей свідчить про відносно невеликий радіус довіри в порівнянні з іншими країнами. Слід зазначити, що різниця у показниках цінності роботи в Україні та сусідніх країнах, які є членами ЄС є ще більшою, ніж з оцінкою значення друзів. В Україні лише 39,9 % респондентів зазначили, що робота є дуже важливою. В той час в решті країн цей показник більше половини, а в Словаччині він сягнув 67 %. Такі оцінки значною мірою пов'язані із рівнем заробітних плат. Так середня

заробітна плата в Україні в 2 – 2,5 рази менша ніж в країнах, що досліджуються.

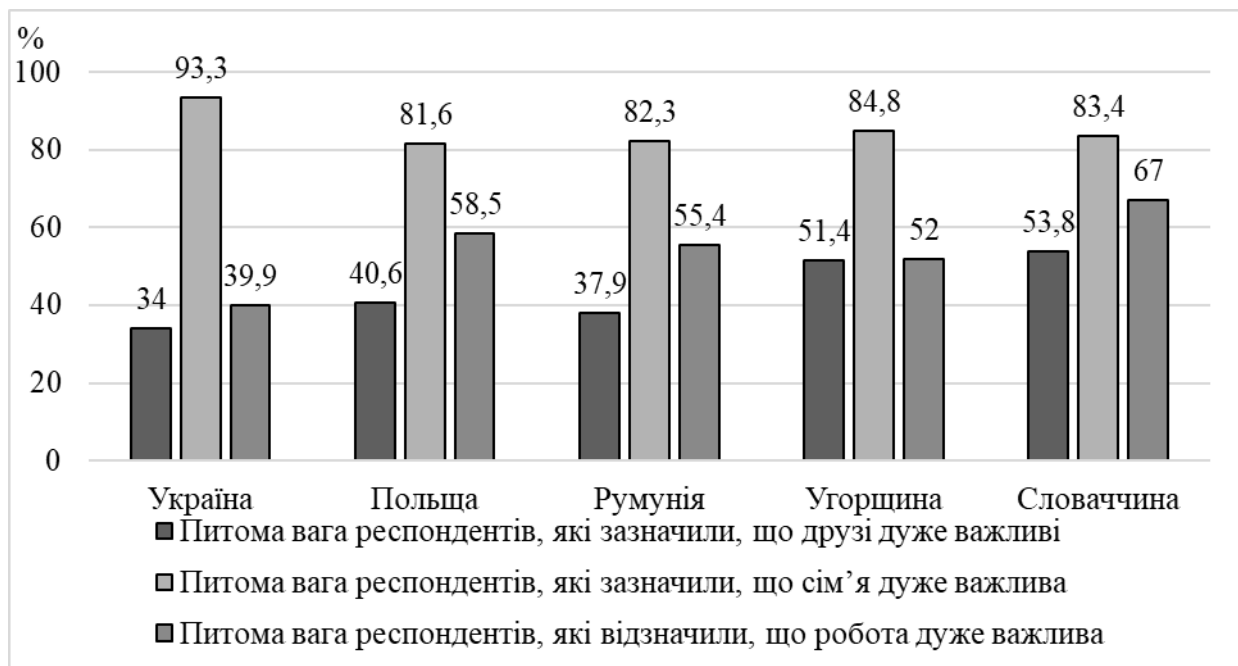

Рис. 7. Цінності в Україні та сусідніх країнах, які є членами ЄС, 2020 р.

Джерело: [10, с. 56].

Для накопичення соціального капіталу також дуже важливі матеріально орієнтовані етичні цінності. Оцінка їх значення в динаміці за 2011 – 2020 рр. в Україні зображена на рис. 8. Вона свідчить про зниження значення всіх базових цінностей цього типу. Так у 2011 році 72,5 % респондентів зазначили, що ніколи не може бути виправдана крадіжка чужого майна, а вже 2020 р. цей показник був 65,5 %. Також зросла толерантність до отримання хабаря, використовуючи службове становище 8,2 відсоткових пункти за досліджуваний період. Про невинуватість отримання державної допомоги, на яку особа не заслуговує та допустимості несплати податків, якщо є така можливість у 2011 р. зазначили 46,4 та 41,8 % відповідно, а вже у 2020 р. щодо такої неприпустимості зазначили лише 43 та 41,8 % відповідно.

Аналіз динаміки базових характеристик основних форм соціального капіталу в Україні дав змогу виявити такі тенденції:

Способи накопичення соціального капіталу змінюються під впливом розвитку інформаційного суспільства. Інформація, яка впливає на отримання вигоди стає більш доступною через соціальні мережі. Зменшується необхідність регулярної підтримки соціальних зв'язків, транзакційні витрати на формування соціального капіталу певного рівня зменшуються.

Рис. 8. Динаміка значення матеріально орієнтованих етичних цінностей, 2020 р.

Джерело: [10, с.153].

В Україні спостерігається зростання негативного соціального капіталу в динаміці, що проявляється у високій питомій вазі неформально зайнятих осіб та зростанні кількості організованих злочинних груп і корупційних порушень;

Зростає активне застосування інструментів накопичення вертикального соціального капіталу, які дають змогу залучити громадян до управління, отримати зворотній зв'язок, що сприяє узгодженню інтересів. Зокрема активно використовуються інструменти електронної демократії;

Горизонтальні форми соціального капіталу, які представлено ОСББ, ОСН, кредитними спілками, релігійними організаціями активно розвиваються в динаміці. Аналіз їх виміру в абсолютній кількості свідчить

про існування суттєвого потенціалу розвитку в окремих із них.

Розвиток реляційної форми соціального капіталу характеризується довірою, яка має досить високий загальний рівень в Україні в порівнянні із сусідніми країнами, що входять до складу ЄС. Довіра в розрізі груп є значно нижчою;

Когнітивний соціальний капітал, який формується на основі спільних цінностей та переконань свідчить про наявність негативних тенденцій ціннісних орієнтирах, що проявилась у зростанні в динаміці питомої ваги осіб, які толерують отримання хабаря, крадіжку чужого майна, несплату податків, якщо є така можливість тощо.

Висновки. Отже, соціальний капітал існує у багатьох формах, які обумовлені характеристиками та особливостями функціонування соціальної взаємодії. Виокремлення форми як способу організації дає змогу більш детально проаналізувати особливості розвитку соціального капіталу, з'ясувати причини обмежень та тенденції його формування. Хоча форми соціального капіталу позиціонуються як принципово різні, їх існування допускає взаємне проникнення і сполучення. Така особливість обумовлює суттєвий потенціал в контексті ефективного регулювання соціальної динаміки та соціальних процесів з метою досягнення балансу соціоекономічних інтересів і реагування на різноманітні суспільні виклики. Виявлені тенденції розвитку основних форм соціального капіталу свідчать про наявність суттєвих обмежень для розвитку продуктивного соціального капіталу, головними з яких є послаблення значення конструктивних цінностей та тінізація економічної діяльності. Разом з тим існує позитивна динаміка поширення горизонтальних форм соціального капіталу та використання інформаційних технологій для зміцнення вертикального соціального капіталу. Незважаючи на неоднорідність та різноспрямовані тенденції розвитку різних форм соціального капіталу існують сприятливі передумови для його подальшого накопичення.

Література

1. Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу: монографія / [А. А. Батюк та ін. ; ред. Г. Б. Тимохова] ; Нар. укр. акад. - Харків : Вид-во НУА, 2019. - 179 с.
2. Галушка З., Нафус І. Соціальний капітал як економічний ресурс: сутність та умови нагромадження: монографія. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича : Рута, 2021. - 247 с.
3. Семикіна М. В., Волчкова Г. К. Соціальний капітал в умовах трансформації зайнятості: монографія. Центральнукр. нац. техн. ун-т. - Кропивницький : КОД, 2018. - 295 с.
4. Шаповалова Т. В. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія. Східнукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. - Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. - 359 с.
5. Putnam R. D. Bowling Alone: The collapse and revival of American community. New York: Simon and Shuster, 2000. 541 p.
6. Woolcock M. (1998.) Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*. 27 (2), 151–208.
7. Єлісеєва Л.В. Економічний зміст та види соціального капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 22. Частина 1. 2017. С. 8–11. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/1/3.pdf (дата звернення: 28.07.2022).
8. Ефективні партії для представництва громадян. Зелена книга. ГО Центр UA. Київ, 2019. – 31 с. URL: <https://centreua.org/wp-content/uploads/2021/07/Zelena-knyga.pdf> (дата звернення: 26.07.2022).
9. Durlauf, S.N., and Fafchamps, M. (2005). Social Capital. In: Aghion, P. and Durlauf, S. (eds), *Handbook of Economic Growth*, volume 1. Amsterdam: Elsevier.
10. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні / Український центр європейської політики. Київ, 2020. – 216 с. URL: <https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA-2020-report-WEB.pdf> (дата звернення: 12.05.2022).

References

1. Batiuk, A. A. (2019), *Sotsialnyi kapital yak faktor ekonomichnoho zrostannia suspilstva: instytutsiinyi aspekt analizu* [Social capital as a factor of economic growth of society: institutional aspect of the analysis], Narodna ukrainska akademiia, Kharkiv, Ukraine.
2. Halushka, Z. and Nafus, I. (2021), *Sotsialnyi kapital yak ekonomichnyi resurs: sutnist ta umovy nahromadzhennia* [Social capital as an economic resource: essence and conditions of accumulation], Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, Chernivtsi, Ukraine.
3. Semykina, M. V. and Volchkova, H. K. (2018), *Sotsialnyi kapital v umovakh transformatsii zainiatosti* [Social capital in the context of employment transformation], Tsentralnonoukrainskyi natsionalnyi universytet, Kropyvnytskyi, Ukraine.
4. Shapovalova, T. V. (2016), *Sotsialnyi kapital: teoretychni zasady ta stratehii transformatsii* [Social capital: theoretical principles and strategies of transformation], Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet im. V. Dalia, Sievierodonetsk, Ukraine.
5. Putnam, R. D. (2000), *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*, Simon and Shuster, New York, USA.
6. Woolcook, M. (1998), "Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, Vol. 27 (2), pp. 151–208.
7. Eliseeva, L.V.(2017), "Economic content and types of social capital", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, [Online], vol. 22 (1), pp. 8–11, available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_22/1/3.pdf. (Accessed 28.07.2022).
8. Centre UA (2019), "Effective parties for the representation of citizens. Green book", available at: <https://centreua.org/wp-content/uploads/2021/07/Zelena-knyga.pdf> (Accessed 26.07.2022).
9. Durlauf, S.N., and Fafchamps, M. (2005), *Social Capital, Handbook of Economic Growth*, volume 1, Elsevier, Amsterdam, Netherlands.
10. Ukrainian Center for European Policy (2020), "World Values Survey 2020 in Ukraine", available at: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (Accessed 12.05.2022).

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022 р.